

Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening

Program och information 2016

Fornminnes-
föreningen

175 år senare

En tavla av en okänd konstnär visar Norrtälje gevärsfaktoris borrhvarnar, som var placerade över än vid nuvarande Faktoribron. Här borrhades och slipades gevärspiporna med hjälp av vattenkraften.

Gevärstillverkningen lades ner 1843, och i stället köptes de gamla industribyggnaderna av ett bolag med en mängd vilda planer. Det vänstra huset skulle bli mjölkvarn och det högra sågverk. Husen var dock gamla och dåliga. Det vänstra revs på 1850-talet medan det högra huset stod kvar ända till 1887, då det såldes för nedmontering.

Kallelse till Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförenings årsmöte 16 mars 2016

Årsmötet hålls i Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum, Verkstadsgatan 6, onsdagen den 16 mars 2016 kl 19.00. Efter årsmötesförhandlingarna berättar Olle Henriksson: ”80 års Norrtäljehistoria på 30 minuter”.

Det som hände 2015

Genom ett bedrövligt slarv från Postens sida blev föreningen tvungen att hålla årsmöte två gånger förra året. Eftersom Posten slängt alla våra adresserade och frankerade informationsblad i soporna hade inga kallelser gått ut till årsmötet den 18 mars. Informationsbladet trycktes i en ny upplaga och nästa gång lyckades Posten bättre med sitt uppdrag. Ett välbesökt ”andra” årsmöte kunde därför hållas 11 maj. Vid årsmötet avtackades Margareta Jersild och Bengt Carlsson efter många års arbete i styrelsen.

Under året har Fornminnesföreningen genomfört ett antal aktiviteter med föredrag och bildvisningar, både i egen regi och som medverkande i externa evenemang tillsammans med Bibliotekens vänner, Vikingabyn Storholmen, föreningen Sjuhundraleden med flera. Årets enda stadsvandring, som gick längs Norrtäljeån i hällregn och bläst, lyckades trots vädret samla en liten tapper skara.

Under 2014 hade Fornminnesföreningen genom goda kontakter med företaget ArkivDigital lyckats få företaget att digitalisera ett par tusen sidor arkivhandlingar som rörde Norrtälje gevärsfaktori. Under 2015 har föreningen fortsatt arbetet med att göra Norrtäljes historia tillgänglig för forskare och andra intresserade. Fornminnesföreningen har bekostat digitaliseringen av alla Norrtälje rådhusrätts och magistrats domböcker från 1684 till 1900 och dessutom alla magistratsprotokoll från 1786 till 1900, sammanlagt 46 volymer.

Protokollen och domböckerna ger en mycket levande bild av livet i det gamla Norrtälje, se till exempel artikeln på nästa uppslag som helt bygger på det nu tillgängliggjorda arkivmaterialet. Den som har ett eget abonnemang hos ArkivDigital kan söka arkivhandlingarna under ”Norrtälje rådhusrätt och magistrat”. Den som saknar abonnemang kan gratis använda datorerna på stadsbiblioteket eller stadsarkivet.

Arbetet i stiftelsen Roslagsmuseet har löpt i en ovanligt positiv anda. För första gången på länge har

stiftelsens ordförande inte haft kommunledningens uppdrag att försöka upplösa stiftelsen. Under sommaren inleddes restaureringen av den Zettersténska villan. Fasaden målades och taket lades om – ett arbete som på grund av slarv från entreprenören tog större delen av sommaren.

Den förra kommunledningen tvingade stiftelsen att sälja föremålsarkivet i Långgarn, något som vållar stora problem eftersom stiftelsen nu måste hyra tillbaka det för en halv miljon kronor om året. Lite hjälp med hyran får stiftelsen genom att i andra hand hyra ut lokaler i Långgarn till Kultur- och fritidsförvaltningen. Det så kallade Kulturhuset vid Galles gränd saknar nämligen helt de verkstads- och magasinstrymmen som behövs för verksamheten. Att hitta nya lokaler för Roslagsmuseets föremålssamling står dock högt upp på stiftelsens agenda.

Under året anställde stiftelsen Ann Olsén Ehrnstén som chef för Roslagsmuseet. Hennes uppgift blir att se till att samlingarna inte far illa och att finna lösningar på hur föremålen åter ska kunna göras tillgängliga för allmänheten. Vi hoppas länsstyrelsen och kommunen ger klartecken så att restaureringen av gevärsfaktoriets kan komma igång under våren. Vi behöver lokalerna.

Tack vare Roslagsmuseets vänförenings entusiastiska arbete har sommarkaféet i parken och Zettersténska villan kunnat hålla öppet även i år. Vad vore kulturlivet i Norrtälje utan alla idealisters oavlönade arbete?

Strax innan året tog slut fick Norrtälje kommun åter en kulturchef. Tjänsten har varit vakant sedan 2013 och avsaknaden av en person som med ett samlat grepp hållit i kommunens kulturfrågor har varit mycket märkbar. Vi välkomnar Per Ahlin till den nya tjänsten och ser fram emot ett gott samarbete.

Skulle vi nu också kunna få en stadsarkitekt eller en kommunantikvarie eller åtminstone en kulturpolitik i Norrtälje så vore det trevligt.

Anders Thornström, ordförande

Program 2016

Onsdag 16 mars

Årsmöte kl 19.00

Efter årsmötet dricker vi kaffe och lyssnar till Olle Henriksson då han berättar "80 års Norrtäljehistoria på 30 minuter". Plats: Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum, Verkstadsgatan 6.

Onsdag 13 april

Fanns samerna en gång ända nere i Roslagen?

Norrtäljes kommunarkivarie Katarina Thurell berättar om skogssamer och sockenlappar, och den tid då Nordens ursprungsbefolkning fortfarande levde kvar långt ner i Svealand. Plats och tid: Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum klockan 19.00.

Onsdag 18 maj

Gårdar och prång längs Norrtäljes huvudstråk

Stadsvandring från Stora torget till Skvallertorget. Vi tittar bl. a. in på Poraths gård och avslutar sedan vid den nyrestaurerade gamla visthusboden intill Nordströms museum. Promenaden tar cirka en timme och vi samlas på Stora torget klockan 18.00. Medlemmar fritt, övriga betalar 50 kronor.

Onsdag 24 augusti

Landet stiger ur havet

Charlotte Brusewitz berättar om hur landhöjningen påverkat, och ännu fortsätter att påverka, Roslagens natur, kultur och historia. Plats och tid: Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum klockan 19.00.

Onsdag 21 september

Det okända Roslagen i Krigsarkivets gömmor

Anders Thornström berättar kring gamla kartor och dokument från Roslagen som få har sett och få känner till. Plats och tid: Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum klockan 19.00.

Onsdag 19 oktober

Sanning till 90 procent

Vad tror ni finansminister Gösta Bohman sa om bilden av honom själv sittande på dass? Jakob Jakobsson som var redaktionschef på Norrtelje Tidning under det förra seklet berättar anekdoter och visar bilder. Plats och tid: Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum klockan 19.00.

Onsdag 16 november

Båtsmän och ryttare - soldatforskning i Roslagen

Anders Thornström berättar om soldatforskning och om vad man kan hitta i arkiven om Roslagens indelta och värvade soldater. Plats och tid: Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum klockan 19.00.

Panorama över Zettersténska parken julafton 2015.

En miljöfråga

Roslagens fornminnes- och hembygdsförening har låtit företaget ArkivDigital skanna alla protokoll från Norrtälje rådhusrätt och magistrat. Dokumenten sträcker sig från 1684 till 1900 och ger en fascinerande inblick i stadens och människornas liv.

Protokollen som man tidigare tvingats beställa fram från Stockholms stadsarkiv, finns nu tillgängliga direkt hem i datorn för alla som har ett abonnemang. De är också gratis tillgängliga på datorerna vid Norrtälje stadsarkiv och stadsbibliotek.

Som ett exempel på vad man kan hitta kan vi läsa i Norrtälje magistrats protokoll för augusti 1857.

Efter att gevärsfaktoriet lagt ner verksamheten i början av 1840-talet kom Norrtälje att domineras av två slags industrier – färgerier och garverier. Fyra stora garverier och lika många färgerier låg längs den centralaste delen av Norrtäljeån. Från garverierna spreds en outhärdlig vidrig stank från hudarna, som med hjälp av syra, kalk och träck skulle befrias från hår och ruttande köttrester. Från den jäsende blåkypen i stadens färgerier kom den påtagligt sötsura lukt som var typisk för färgerier, och som vid sidan av ångan från andra färg- och betbad var en ständig del av stadslivets lukter och stanker. Det hela hade gått an så länge Norrtäljeborna hade hållits för sig själva, men på 1840-talet hade doktor Palmgren hittat på att staden skulle bli badort. Norrtälje fick ångbåtsförbindelse med huvudstaden, och helt plötsligt flanerade fina sommargäster i stanken på stadens gator. Norrtäljeborna skämdes, och beslöt att något måste göras. Det är också vid den här tiden man förbjuder stadens borgare att låta svinen springa fritt på stadens torg och gator. Man skämdes inför de utsocknes.

Efter röt månaden 1857 ställdes saken på sin spets och stadsfiskalen Per Wahlenius lät den 31 augusti stämma in stadens garvare inför magistraten och ålägga dem att skyndsamt vidta sådana åtgärder att "berörde olägenhet kunde på ett tillfredsställande sätt förekommas".

Stadsfiskal Wahlenius utvecklar problemet på sin tids bisatstyngda språk. Olägenheten består i "dels att ån härstädes, varest stadsborna, som äro i saknad av annan vattentillgång, med undantag av tre mindre källor, äro nödsakade att till största delen hämta sitt vattenbehov, förorenas genom garveriidkarnas åtgärd

att uti strömmen ej mindre uppblöta och skölja de för beredning avsedda hudar och skinn, än ock uti densamma uttappa det vid garverierna begagnade med åtskilliga skadliga ämnen bemängda vatten, och dels att från de av garvarna begagnade s.k. pyrnarna, som avseende skinnens frigöring från den kalk, vilken å dem förut använts, bestå av träck efter åtskilliga kreatur, uppkommer en vämjelig stank som, med avseende på denna stads läge uti en trång däl mellan höga berg, varigenom vid lugnt väder en hastigare luftväxling försvåras, måste i synnerhet under den varma årstiden bliva för hälsan skadlig..."

Wahlenius tar också upp hur obehagligt det är att se och behöva bevittna hur garveriarbetarna står på sina bryggor ute i strömmen och med sina skavjärn skaver hudarna rena från fett och köttrester. Avfallet hamnar i strömmen och stanken som stiger från den förorenade ån är vidrig.

De instämnda garvarna medger beredvilligt att den verksamhet de bedriver är precis just så som stadsfiskalen beskriver den. Det stinker något rent fruktansvärt då man rör om i den avföringsvälling av ruttande

På bilden till vänster syns Schytténs gård mellan ån och Lilla torget. Vi ser de stora typiska runda träkaren nedgrävda i marken framför själva garveriet. I karen fick hudarna ligga i den fruktansvärt stinkande "pyren" - en välling gjord på urin och avföring.

Nedan ses skavbryggorna vid Bäckströms garveri där hudarna skavdes rena från ruttnade kött- och fettrester. Avfallet från stadens alla garverier släpptes ut i ån där det av strömmen fördes ut till kallbadhusets bassänger.

hundbajs och hönsgödsel som kallas "pyren", speciellt under sommarmånaderna. Garvaren Wildner som arrenderar ett garveri en bit från ån håller också med om att det kan uppstå en viss olägenhet då han tömmer ut den begagnade "pyren" mitt på Tullportsgatan och låter den vidriga vällingen söka sig ner till ån genom grändernas rännstenar.

Däremot tänkte garvarna inte ett ögonblick ändra på sitt arbetssätt, eftersom de en gång utan inskränkningar fått rättighet att bedriva sitt hantverk. Garvaren Kjellberg skriver i en svarsinläga: "Städerna äro anlagde för hantverkeri och handel, men inte för andra personer än städernas styrelse och betjänter". Med andra ord ska ingen komma och lägga sig i hur han och hans kollegor arbetar. Om de förorenar ån och får hela staden att stinka av as och ruttet avföring så är det deras sak och deras privilegium.

Norrtäljes stadsläkare, doktor Palmgren, kom med ett inlägg där han dels påpekade det ohälsosamma med de illaluktande gaser som sprids från garverierna, dels olägenheten med att ån fylls av ruttet hudavskrap som lägger sig som en jäsande matta på åns botten. Han tar

även upp miljöproblemen kring limkokningen, som är en viktig binäring för garvarna. Han visar dock en viss förståelse för att man inte kan få bort garverierna från staden, men tycker att de borde kunna flyttas närmare åns utlopp, nedanför broarna.

Kampen mellan staden och garveriidkarna skulle fortsätta under resten av 1800-talet och kan följas i protokollen. Genom arkivhandlingarna får tidigare generationer av Norrtäljebor röst och liv. De står fram med sina förtjänster och brister som de människor de är, och de redogör för sina handlingar och tankar med sina egna ord.

Roslagens fornminnes- och hembygdsförening har ambitionen att låta digitalisera och tillgängliggöra ännu mer material som kan hjälpa till att levandegöra Norrtäljes historia. Genom medlemskap i föreningen stödjer du forskningen och bidrar till ny kunskap. Fortfarande finns mycket material som är i det närmaste outforskat.

Hans Landberg

Faktoriet restaureras (kanske)

Roslagsmuseet står stängt och utan golv sedan 2009.

Om länsstyrelsen och kommunen lämnar tillstånd kan kanske restaureringen av Roslagsmuseet återupptas under våren 2016. Restaureringen inleddes 2009 men fick avbrytas efter att kommunen sagt upp sitt avtal med stiftelsen och dragit in bidraget till museets drift och underhåll.

För att omöjliggöra en framtida utbyggnad av museet sålde den förra kommunledningen den tomt som tidigare var avsatt till en ny utställningshall åt Roslagsmuseet. Som ett slags ersättning bestämdes att två miljoner från försäljningen skulle få användas för restaurering av museets lokaler i det gamla gevärsfaktoriets. Det är de pengarna som den nuvarande kommunledningen nu har meddelat att stiftelsen verkligen får använda. Att restaurera faktoriets kostar dock mellan fyra och fem gånger så mycket, och det är i dag osäkert varifrån de pengarna ska kunna tas.

En felaktigt utförd fasadrenovering i början av 1970-talet medförde stora fuktproblem i byggnadskroppen med påföljande rötskador i golven. De arbeten som utfördes för åtta år sedan bestod i att byggnaden dränerades och att de skadade golven i bottenvåningen togs upp. Sedan dess har inget arbete förekommit och Roslagsmuseet har hållits stängt.

Den nuvarande kommunledningen visade, åtminstone före valet hösten 2014, en politisk vilja att hitta en användning för gevärsfaktoriets som står i samklang med stiftelsen Roslagsmuseets ändamål och stadgar.

Meningen är att faktorietsbyggnaden ska restaureras med traditionella material och metoder så att den, så långt det är möjligt, återfår sitt ursprungliga utseende. Den cementputs som sprutades på vid fasadreno-

veringen i början av 1970-talet kommer att knäckas ner och fasaden kommer att putsas om med kalkputs. Invändigt rensas byggnaden från sena tillägg och detaljer och de ursprungliga väggarna kommer att få framträda. Ett nytt kraftigt furugolv ska läggas in. I byggnadens östra del finns i dag indraget vatten och avlopp. Nya toaletter och en köksdel kan inrymmas inom samma område utan ingrepp i murverket.

Om Roslagsmuseet ska kunna öppna igen med utställningar i faktorietsbyggnaden måste den även brandsäkerhets- och tillgänglighetsanpassas.

För att lösa tillgängligheten och ge möjlighet till en extra utrymningsväg från övervåningen föreslår stiftelsen att trappa och hiss läggs i en ny byggnadskropp framför den nuvarande ingången till museet. Genom att förlägga trapphuset utanför faktorietsbyggnaden behöver inga ingrepp göras i byggnadens stomme. Tillbyggnaden, som ritats av arkitekten Mats Wedberg, blir helt reversibel och gestaltas så att den vare sig skymmer eller tar uppmärksamhet från den ursprungliga byggnaden. Väggarna utförs i glas med tunna bärande delar och taket i falsad svart plåt.

Den föreslagna tillbyggnaden medger att faktoriets kan återuppstå som museum helt enligt stiftelsen Roslagsmuseets stadgar. Bottenvåningen med sina rensade ytor blir en neutral bakgrund för utställningar, föredrag, praktiska övningar och till och med en mindre kafédel. Övre planet kan med föreslagen tillgänglighetsanpassning fungera som ett komplement och innehålla utställningar och kontor.

Hans Landberg

Torsten Nordströms museum och stiftelse

Färghandlaren Torsten Nordström föddes 1892. Hans stora intresse var att samla. Redan som ung sade han: *"Min dröm är att få ordna ett litet museum för att visa vad en vanlig samlare kan åstadkomma"*. Efter hans död 1951 har hans dröm blivit verklighet.

Under juli och augusti visas Torsten Nordströms hem och samlingar varje måndag och torsdag för grupper om högst 15 personer. Se hemsidan www.nordstromsmuseum.se eller kontakta Norrtälje turistbyrå 0176-719 90, 0767 65 06 60 för tider och närmare information.

Museet ligger invid ån i hörnet av Lilla Brogatan och Tillfällgatan med ingång från gårdssidan.

Restaureringen av magasinet

Under året har det gamla timrade magasinet vid ån restaurerats av timmermannen och byggnadsvårdaren Ola Lundqvist från Roslagsbro. I gaveln mot ån har några stockar fått bytas ut där tidigare ett uthus med snedtak legat an mot väggen och lett regnvatten in i timret.

Det största hotet mot magasinet är det enormt stora träd, som står på kommunens mark vid ån. Löv och skräp från trädet har samlats under tegelpannorna och fått det underliggande brädetaket att ruttna. Vattent har sedan letat sig ner i väggarna. Den gren som lutade sig in över magasinet är nu nersågad och situationen för byggnaden har därmed blivit något bättre.

Under magasinet finns en källare helt byggd i sandsten. Källaren är troligen äldre än magasinet men hur gammal den är kan vara svårt att säga.

Timret i magasinet kommer från flera olika perioder och många stockar har använts tidigare i andra byggnader. Vi väntar nu på att någon Norrtäljeforskare tar sig an uppgiften att berätta husets historia.

Genom färghandlarens kamera del 3

Den tredje och sista delen av Torsten Nordströms gamla smalfilmer finns nu tillgängliga på dvd. Den 27 april hade filmen premiär i Rodengymnasiets aula.

I filmen får vi i ett lite längre inslag följa hur kvarteret Pelikan mellan Posthusgatan och ån jämnas med marken av grävsoporna och hur de nya mexitegellängorna växer fram. Vi får också bland mycket annat se invigningen av det nya färjeläget och hur den första färjan hälsas med flaggor och musikkår. I filmen får vi se hur gården Grind bränns ner och hur den gamla Societetsbron rivs för att lämna plats åt den nuvarande Hamnbron.

Filmerna kostar 120 kr styck och finns att köpa på Torsten Nordströms museum, Pythagoras Industrimuseum, Norrtälje museum och Norrtälje turistbyrå.

Almanackan 2016

Stockholms läns hembygdsförbunds almanacka har i år temat Lyst för ögat. Många bilder i almanackan visar som vanligt föremål ur Torsten Nordströms och Roslagsmuseets samlingar. Almanackan kostar 100 kronor och kan köpas på Torsten Nordströms museum eller genom Kerstin Sandberg tfn 070 542 89 30.

Roslagens Fornminnesförening

c/o Kerstin Sandberg
Domherrevägen 6A
761 61 Norrtälje

Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening

Föreningen bildades 1918 för att vårda, bevara och sprida kunskap om Roslagens historia. På senare tid har föreningen alltmer kommit att fungera som en hembygdsförening för Norrtälje stad.

Föreningen är dessutom stiftare av Roslagsmuseet och Torsten Nordströms museum.

Som medlem får du varje år programbladet hemskickat och dessutom stöder du Roslagsmuseet och blir en kulturperson bland andra kulturpersoner i Norrtälje.

Årsavgift

Årsavgiften är 100 kronor per person och lägger du till ytterligare 100 kronor får du dessutom tidningen Ledungen som ges ut av Stockholms läns hembygdsförbund. Den kommer ut med fyra påkostade och innehållsrika nummer per år. Möjligheten för nya medlemmar att få Ledungen gäller bara den som blir medlem under början av året.

Betala avgiften på **bankgiro 631-9925** helst före den 31 mars, och glöm inte att skriva ditt namn.

Styrelsen fram till årsmötet 2016

Anders Thornström ordförande 076 314 16 87

Hans Landberg vice ordförande 0176 146 10

Kerstin Sandberg skattmästare 070 542 89 30

Lena Jonsson sekreterare

Thomas Malmström 0176 22 46 26

Leif Holmström 070 531 42 91

Mail:

roslagensfornminne@gmail.com

Hemsida:

www.hembygd.se/roslagen

Stadens "själ"

Just nu, i en tid då vår stad står inför så stora förändringar, både i stadskärnan och i ytterområdena, behövs kulturen mer än någonsin. Det som en gång var Norrtälje, och var det som gjorde att vi ville bo just här, kan så lätt fuskas bort. Man talar ibland om stadens "själ" och det är hög tid att vi börjar värna den. I dag tycks stadsplaneringen drivas av byggbolagen som tävlar med varandra om att få exploatera och tjäna pengar. Att bygga i dag ses mindre som en samhällsfråga än som en möjlighet till vinst för exploatören och, i nästa led, ett investeringsobjekt och möjlighet till vinst för bostadsköparen. Naturligtvis ger de gamla husen inte samma höga avkastning som de nybyggda, och därför försvinner de ett efter ett.

Det saknas tyvärr någon i kommunens ledning som ser samhällsnyttan av väl sammanhållna stadsmiljöer och de konkurrensfördelar som de faktiskt ger framför andra orter. Norrtälje är bäst på att vara just Norrtälje. Vi har inget att vinna på att försöka likna Täby eller Vallentuna. Vi har (eller hade) det de saknar – den lilla stadens attraktionskraft.

